

ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΜΠΛΟΚ: ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ: «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ: ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ»
ΑΘΗΝΑ, 8 ΜΑΡΤΙΟΥ 2013

ΣΩΤΗΡΗΣ Ι. ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Εισαγωγή

Κατά τα έτη του εμφυλίου πολέμου 1948 και 1949 στην Ελλάδα, από τις βόρειες περιοχές της χώρας φυγαδεύτηκαν με πρωτοβουλία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) 25.000 περίπου παιδιά σε χώρες του σοβιετικού μπλοκ. Το ΚΚΕ αιτιολόγησε την απόφαση της φυγάδευσης των παιδιών ως ενέργεια προστασίας από τα δεινά του πολέμου και από τον κίνδυνο βίαιης προσαγωγής των σε παιδοπόλεις σε νότιες και περιοχές της χώρας με την φροντίδα της Βασιλικής Πρόνοιας και υπό την αιγίδα της βασίλισσας Φρειδερίκης. Η κυβερνητική παράταξη ανέτεινε ότι επιδίωξη του ΚΚΕ ήταν η δημιουργία μιας μελλοντικής στρατιάς αφοσιωμένων οπαδών που θα επέστρεφαν στην Ελλάδα για μια νέα προσπάθεια κατάκτησης της εξουσίας. Την ίδια περίοδο υπολογίζεται ότι 20.000 περίπου παιδιά τοποθετήθηκαν στις παιδοπόλεις της Βασιλικής Πρόνοιας. Τα περισσότερα παιδιά από τις παιδοπόλεις, εκτός από τα ορφανά, επέστρεψαν στις εστίες τους το 1950 μετά το τέλος του εμφυλίου.

Όσον αφορά αυτά που φυγαδεύτηκαν σε γειτονικές χώρες, υποστηρίζεται από το ΚΚΕ, ότι οι περισσότεροι γονείς εμπιστεύθηκαν τα παιδιά τους στο κόμμα πιστεύοντας ότι αυτά θα επέστρεφαν σύντομα μετά τη νίκη των ανταρτών. Πολλοί γονείς ήταν ήδη στρατευμένοι με τους αντάρτες και πολλοί από αυτούς βρέθηκαν στις χώρες του Σοβιετικού μπλοκ μετά το τέλος του πολέμου το 1949. Πάντως οι προθέσεις των οργανωτών της φυγάδευσης των παιδιών έγινε φανερή τον Μάρτιο του 1949 όταν 1200 παιδιά ηλικίας 14-16 χρόνων επιστρατεύθηκαν και επέστρεψαν στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές στην Ελλάδα προκειμένου να ενταχθούν σε μάχιμες μονάδες. Μετά από εκπαίδευση 35 ημερών μόνον 570 κρίθηκαν ικανά για μάχιμες μονάδες. Τα υπόλοιπα στάλθηκαν πίσω στις χώρες από όπου είχαν έρθει (Γκριτζώνας 1998, σελ 45-46).

Την φροντίδα των παιδιών ανέλαβαν οι χώρες υποδοχής και διαμονής έχοντας δείξει σημαντικό ενδιαφέρον και ανάλογα με τις δυνατότητες που είχε η κάθε μια. Η οργάνωση και ο εσωτερικός κανονισμός των μονάδων εγκατάστασης των παιδιών στους «παιδικούς σταθμούς» αποτέλεσε ευθύνη των αρχών της χώρας φιλοξενίας και της Επιτροπής Βοήθειας στο Παιδί (Ε.Βο.Π) υπό την καθοδήγηση του ΚΚΕ.

Η πλειονότητα των παιδιών ενηλικιώθηκε στις χώρες φιλοξενίας και πολλά έμειναν για πάντα εκεί. Στην Ελλάδα κάποια παιδιά, ενήλικες πλέον, μπόρεσαν να επιστρέψουν ελεύθερα μετά το 1982 και μόνον αν ήταν 'κατά το γένος έλληνες' ήτοι αποκλείστηκαν άτομα σλαβομακεδονικού γένους που αποτέλεσαν, σύμφωνα με μια εκτίμηση το 50% των

παιδιών που είχαν φυγαδευτεί κατά τα έτη 1948-49 από τη Βόρεια Ελλάδα.

Το ερώτημα που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη είναι αν υπήρξαν άμεσες και μακροχρόνιες ψυχολογικές συνέπειες σχετιζόμενες με τη φυγάδευση των παιδιών και την διαβίωση στους 'παιδικούς σταθμούς' στις χώρες του Σοβιετικού μπλοκ. Μια σειρά από αντίξοες εμπειρίες του βίου που σχετίζονταν μεταξύ τους συνέργησαν ως πιθανοί ψυχοπαθολογικοί παράγοντες στα παιδιά του εμφυλίου: η εμπειρία του πολέμου στο χωριό και η βιαιότητα που τον χαρακτήριζε, η κατάρρευση της οικογένειας, η ρήξη γονεϊκών δεσμών, η φυγάδευση και η διαβίωση σε ολοπαγή ιδρύματα, τους παιδικούς σταθμούς, επί σειρά ετών.

Η μελέτη στηρίζεται σε δευτερογενείς πηγές πληροφόρησης δηλαδή μελέτες για το βίο των παιδιών αυτών και μαρτυρίες ατόμων που υπήρξαν παιδιά του εμφυλίου και διατυπώθηκαν πολλά χρόνια αργότερα. Κύρια βοηθήματα αποτέλεσαν τα πρακτικά συνεδρίου στην Ουγγαρία το 2003 που εκδόθηκαν με τον τίτλο «Παιδομάζωμα» ή «Παιδοσώσιμο» με επιμέλεια της Ελένης Λαγάνη και της Μαρίας Μποντίλα (2012), *Children of the Greek Civil War* των Loring Danforth και Riki Van Boeschoten (2012), «Πολύχρονος να ζεις μεγάλε Στάλιν» της Μαρίας Μποντίλα (2004), *Τα Παιδιά του Εμφυλίου Πολέμου του Κ. Γκριτζώνας* (1998) και *Τα Παιδιά του Εμφυλίου και της Πολιτικής Προσφυγιάς* (επιμ) Χ. Σιωντζιλώνη (2011).

Εμπειρία του εμφυλίου πολέμου

Η εμπειρία του εμφυλίου υπήρξε εξαιρετικά επώδυνη για τα παιδιά προπάντων στις περιοχές που διεκδικούσαν οι αντάρτες και ο κυβερνητικός στρατός. Υπό τη σκιά του στρατού ενεργούσαν επίσης σε κάποιες περιοχές και ομάδες παρακρατικών π.χ. Μπουραντάδες στον Έβρο, γνωστές για πράξεις τρομοκρατίας. Παιδί των χρόνων εκείνων που φυγαδεύτηκε στη Βουλγαρία θυμάται τώρα πως μαζί με άλλα παιδιά αντίκρισαν για πρώτη φορά κομμένα κεφάλια, έργο των Μπουραντάδων, σε αγρούς της Θράκης. Άλλος δεν μπορεί να ξεχάσει πως περαστικοί παραστρατιωτικοί από το χωριό ξυλοκόπησαν μέχρι θανάτου τον πατέρα που μητέρα και παιδιά έπρεπε βιαστικά να θάψουν έξω από το σπίτι και να τραπούν σε φυγή. Δημόσιες εκτελέσεις για ανυπακοή στα κελεύσματά τους πραγματοποίησαν και αντάρτες με γνωστή την περίπτωση Γκατζογιάννη στο χωριό Λία της Θεσπρωτίας. Σε άλλη περίπτωση μητέρα που προστάτευε τα παιδιά της ώστε να μην απαχθούν από το χωριό Γοργοπόταμος του Γράμμου συνελήφθη και κρατήθηκε η ίδια ως όμηρος επτά χρόνια (τρία στην Αλβανία και τέσσερα στη Ρουμανία), αφήνοντας πίσω επτά ανήλικα παιδιά. Σημαντική εμπειρία για τις οικογένειες

* Παιδοψυχίατρος, τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Calgary

αποτέλεσε και η πείνα στα χωριά λόγω του αποκλεισμού και της συλλογής τροφίμων από τους ανάρτες. Σε αυτές τις εμπειρίες πρέπει να προστεθεί και αυτή των αεροπορικών βομβαρδισμών των οικισμών που κατέχονταν από τους ανάρτες. Αυτά είναι ελάχιστα παραδείγματα της αγριότητας του εμφυλίου και των εμπειριών των παιδιών που αναμφίβολα αποτέλεσαν πηγή μετατραυματικού συνδρόμου στρες.

Καταστροφή της οικογένειας, ξεριζωμός

Ο εμφύλιος φέρνει τη ρήξη μέσα στην κοινότητα όπου ζει η οικογένεια κάποτε όμως φέρνει τη ρήξη και μέσα στην ίδια την οικογένεια όταν ένα μέλος συντάσσεται με τη μια και το άλλο με την άλλη παράταξη. Η ρήξη είναι συχνά θανατηφόρα. Μέλη της οικογένειας σκοτώνονται σε ένα περιβάλλον πρωτόγνωρου μίσους και εχθρότητας. Το πρώτο μέλος της οικογένειας που συνήθως χάνεται είναι ο πατέρας που στρατεύεται εκούσια ή ακούσια με τη μια ή την άλλη παράταξη. Η μητέρα μπορεί και αυτή να χαθεί με παρόμοιο τρόπο, και η υλική στήριξη της οικογένειας να χαθεί πολύ γρήγορα. Αν δεν υπάρξει ευρύτερη οικογένεια να προσφέρει υλικό και ψυχολογικό καταφύγιο στο παιδί τότε αυτό μπορεί να βρεθεί τελείως απροστάτευτο ή υπό την προστασία, της μιας ή της άλλης παράταξη που επικρατεί στη περιοχή.

Για το παιδί που χάνει την οικογένεια του ξαφνικά και βίαια η εμπειρία της ρήξης των συναισθηματικών δεσμών με τα γονεϊκά πρόσωπα είναι συνταρακτική. Ο χωρισμός από τη μητέρα και η φυγάδευση από το χωριό εντυπώθηκε βαθιά στη μνήμη των περισσότερων παιδιών. Ο αποχωρισμός έγινε βιαστικά με κλάματα και περισσή οδύνη. Στην πορεία τους προς τις χώρες του Σοβιετικού μπλοκ τα παιδιά βρέθηκαν ξαφνικά ανάμεσα σε ένα πλήθος άγνωστων παιδιών και ενηλίκων όπου κανείς δεν είχε τη δυνατότητα να ασχοληθεί με την οδύνη του κάθε παιδιού. Αδέρφια θυμούνται ότι κρατιόταν σφιχτά από το χέρι να μη χάσουν το ένα το άλλο. Αλλά και αυτό το αγαθό επρόκειτο να το χάσουν γιατί σύντομα θα τα χώριζαν σε ομάδες σύμφωνα με τη ηλικία. Και έτσι πορεύτηκαν με πλοία, αεροπλάνα, φορτηγά και τραίνα προς τον προσωρινό ή τελικό τους προορισμό στην Αλβανία, στην Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Ανατολική Γερμανία και ασιατικές περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης. Όταν έφταναν στο τέρμα του ταξιδιού τους που μπορούσε να κρατήσει ημέρες τα παιδιά ήταν εξαντλημένα, άρρωστα, πεινασμένα, βρώμικα γεμάτα ψείρες και ψύλλους.

Ο Ούγγρος γιατρός Μέσσαρος Σάντορ που ανέλαβε την ευθύνη 111 παιδιών στην Ουγγαρία παρατηρεί στις 23/4/1948 «...Όταν είδα τα παιδιά μπροστά μου, παρουσιάστηκε η τρομερή εικόνα της αθλιότητας. Παιδιά με κουρελιασμένα ρούχα με πληγές στα χέρια και το πρόσωπο, να ξύνονται. Σε κάθε παιδί ήταν αποτυπωμένη η φριχτή εικόνα του πολέμου κλπ» (Μποντίλα, σελ. 38-39, Λαγάνη & Μποντίλα, 2012)

Από τα παιδιά μόνον 10% περίπου ήταν σε καλή κατάσταση. Τα περισσότερα παρουσίαζαν «ψυχολογικό τραύμα» - όπως πληροφορούμαστε συνοπτικά, προφανώς μετατραυματικό σύνδρομο στρες- ρευματικό πυρετό, τράχωμα, ψώρα, ψείρες, βρογχίτιδα» (Μητόπουλος 1979, σελ. 46). Τα παιδιά που έφταναν στην Τσεχοσλοβακία σημειώνεται

ότι ήταν «σε πολλή άσχημη κατάσταση, αδύναμα, βρώμικα, ψειριασμένα, πεινασμένα και ψυχολογικά τραυματισμένα» (Μπότου, σελ 138, Λαγάνη & Μποντίλα, 2012). Οι εκδηλώσεις «των ψυχολογικών προβλημάτων συνεχίστηκαν 4-5 χρόνια» μέχρι να παύσουν να είναι εμφανείς όπως σημειώνεται από συνοδό και σε συνέχεια 'μάννα' παιδιών. (Σκεύη σελ. 89, Τσιντζιλιώνης 2011).

Ψυχολογικό τραύμα

Αποτελεί κατάκτηση των σχετικώς πρόσφατων χρόνων η γνώση ότι η οικογένεια με τους γονείς παρόντες προσφέρει την ψυχολογική ασφάλεια που αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για τη φυσιολογική εξέλιξη του παιδιού. Βασικό στοιχείο στην ανάπτυξη του παιδιού στα πλαίσια της οικογένειας αποτελεί ο δεσμός με το πρωτεύον γονεϊκό πρόσωπο, συνήθως τη μητέρα, όπως και με άλλα μέλη της ευρύτερης οικογένειας, που εξασφαλίζει εκτός από την επιβίωση και το συναίσθημα της ασφάλειας στο παιδί. Η ανάπτυξη του δεσμού και η καταστροφή του, αν αυτή συμβεί, στην πρώτη παιδική ηλικία αποτελούν μείζονα σημεία στην προσωπική ιστορία του ατόμου (Bowlby 1997, Rutter 1991). Ο δεσμός, και οι δεσμοί στην οικογένεια, προσφέρουν το δίκτυο της ψυχολογικής ασφάλειας που κατεχοχόν καταρρέουν κατά τον εμφύλιο πόλεμο και μάλιστα με τον πιο τραγικό και επώδυνο τρόπο

Τα παιδιά του εμφυλίου με τον ξεριζωμό από την οικογένεια και το ταξίδι στο άγνωστο γνώρισαν μια οδυνηρή εμπειρία που δεν τα άφησε αλώβητα προπάντων όταν συνειδητοποίησαν ότι ο χωρισμός ήταν οριστικός. Το ψυχολογικό τραύμα από την ξαφνική απώλεια των προσώπων με τα οποία τα παιδιά είχαν δεσμούς ήταν σοβαρό και υπήρξε ως συνέχεια των εμπειριών στρες του πολέμου που είχαν προηγηθεί.

Οι χώρες υποδοχής έδειξαν ενδιαφέρον για τα ελληνόπουλα που ξαφνικά βρέθηκαν στη χώρα τους. Τα υποδέχθηκαν με πολλή ανθρωπιά παρά τη δική τους φτώχεια, γιατί δεν είχαν ακόμη ορθοποδήσει από το πόλεμο. Πέντε μόνον χρόνια είχαν περάσει από το τέλος του πολέμου που είχε σαρώσει την Ευρώπη. Υπήρξε τροφή, ρουχισμός και μέριμνα για τα άρρωστα παιδιά, σε υγιεινό περιβάλλον. Τα παιδιά εκείνα, χρόνια μετά, δεν παύουν να εκφράζουν ευχαριστίες στη χώρα που τα δέχθηκε και τα φιλοξένησε.

Παιδικός σταθμός: Ολοπαγές ίδρυμα

Τα παιδιά εγκαταστάθηκαν σε παιδικούς σταθμούς που αποτέλεσαν ολοπαγή ιδρύματα. Ως «ολοπαγές» ίδρυμα αποδόθηκε στα Ελληνικά ο όρος total institution με τον οποίο ο κοινωνιολόγος Erving Goffman περιέγραψε στο κλασικό βιβλίο του Asylums το 1961 ένα κλειστό χώρο όπου διαβιούν άτομα χωρίς ή με ελάχιστη επικοινωνία με τον έξω κόσμο. Εκεί επιτελούνται όλες οι δραστηριότητες του βίου, κάτω από αυστηρό πρόγραμμα και από τον έλεγχο κάποιας αυθεντίας. Τα άτομα αποκτούν ομοίμορφο προσωπείο με ελάχιστο ατομικό χώρο. Υποδείγματα «ολοπαγών ιδρυμάτων» αποτέλεσαν τα ψυχιατρικά άσυλα, φυλακές, μοναστήρια, στρατόπεδα ομήρων, ορφανοτροφεία. Σε ένα τέτοιο ίδρυμα τα άτομα βέβαια μπορεί να ζουν σε υγιεινό περιβάλλον και με καλή διατροφή.

Το περιβάλλον αυτό προσφέρεται ιδιαίτερα για την ιδεολογική χειραγώγηση των τροφίμων/ομήρων. Στους παιδικούς σταθμούς τα παιδιά επιτελούσαν όλες τις δραστηριότητες του βίου. Εκεί ζούσαν, εκεί πήγαιναν στο σχολείο εκεί έπαιζαν..

Οι γονείς δεν επιτρέπονταν να έχουν πρόσβαση στα παιδιά τους. Τα παιδιά ουσιαστικά ήταν όμηροι. Το ίδιο μαρτυρεί και η γραφειοκρατική προσπάθεια της Τσεχοσλοβακικής Κυβέρνησης να μην συναινέσει στην επιστροφή παιδιών των οποίων οι γονείς ήταν στην Ελλάδα και ζητούσαν τα παιδιά τους.

Οι φροντιστές των παιδιών αναζήτησαν υποκατάστατα των μητέρων που έλειπαν και τοποθέτησαν μια 'μάννα' για κάθε δέκα μικρά παιδιά και μια για κάθε εικοσιπέντε μεγάλα. Οι 'μάννες' ήταν γυναίκες πρόσφυγες και αυτές από τη Βόρεια Ελλάδα. Αυτές πρόσφεραν υποστήριξη και αγάπη στα παιδιά. Στη απώλεια των οικείων προσώπων πολλά παιδιά αντέδρασαν με προσκόλληση και ανάπτυξη δεσμού με τη 'μάννα' και όταν μεγάλωσαν δεν έπαυσαν να τη θυμούνται με αγάπη και συγκίνηση. Επίσης κάποια μεγαλύτερα παιδιά έδειξαν γονεϊκή συμπεριφορά στα μικρότερα όπως γίνεται φανερό από φωτογραφίες της εποχής.

Αλλά και στο περιβάλλον των παιδικών σταθμών οι νέοι δεσμοί δεν έμεναν πάντα σταθεροί. Τα παιδιά δοκίμαζαν νέες απώλειες με τη μετακίνηση σε άλλη ομάδα ή με την άφιξη νέας αποστολής και αναδιάταξη στη σύνθεση της ομάδας παιδιών. Έχαν τη 'μάννα' και τα παιδιά με τα οποία είχαν αναπτύξει δεσμούς, τα 'αδέλφια' του σπιτιού. Οι απώλειες σημαντικών προσώπων γύρω τους έγινε μόνιμος επωδός του βίου των.

Ο χωρισμός αδελφών καταχωρήθηκε ως ιδιαίτερα επώδυνος όπως σημειώνουν η Σκεύη (σελ. 87-91) και η Πολυχρονίδη (σελ. 95-101) (Τσιντζιλιώνης 2011). Μεταξύ τους τα παιδιά έγιναν 'αδέλφια'. Ακόμη και τώρα τα 'αδέλφια' σε προχωρημένη ηλικία συναντώνται τακτικά σε χώρες όπου μεγάλωσαν σε συνάξεις αγάπης και μνήμης.

Πρόγραμμα του καθημερινού βίου

Ο καθημερινός βίος ρυθμιζόταν με αυστηρό πρόγραμμα ομοίμορφο σε όλους τους σταθμούς. Το ημερήσιο πρόγραμμα στο σταθμό ήταν τυποποιημένο και ακολουθούταν με αυστηρότητα. Στους χώρους διαμονής καλοί δάσκαλοι, όπως μαρτυρούν τώρα τα παιδιά της εποχής εκείνης, τους δίδαξαν ελληνικά που τα βοήθησε να μείνουν έλληνες αλλά και πως θα γίνονταν καλοί κομμουνιστές. Αυτό γίνεται επίσης φανερό και από τα αναγνωστικά βιβλία που για την εκπαίδευση των παιδιών είχαν εκδοθεί με τη φροντίδα της Επιτροπής Βοηθείας στο Παιδί (Ε.ΒΟ.Π. , Πέτρος Κόκκαλης, Γεώργιος Αθανασιάδης, Έλλη Αλεξίου). Τα παιδιά διδάσκονταν ότι θα γύριζαν στην Ελλάδα να την ελευθερώσουν από τους «μοναρχοφασίστες» και να οικοδομήσουν μια καινούργια χώρα. Μάθαιναν εκεί επίσης ότι είχαν ένα καλό πατερούλη που τον είχαν στη καρδιά τους και τα φρόντιζε, τον Στάλιν.

Σε εκθέσεις και οδηγίες προς τους υπεύθυνους των παιδικών σταθμών γίνονταν συχνή αναφορά στην πειθαρχία και στην ανάγκη η εκπαίδευση των παιδιών να τα κάνει περισσότερο πειθαρχημένα. Από έκθεση επίσης τσεχοσλοβακικής υπηρεσίας μαθαίνουμε ότι υπήρξε ανησυχία

και συζήτηση στην εποπτεύουσα αρχή σχετικά με σωματικές τιμωρίες που επιβάλλονταν σε απειθαρχα παιδιά, για στέρηση τροφής και ομαδικές τιμωρίες που παρατηρήθηκαν σε κάποιους σταθμούς.

Υπήρχε αυστηρή απαγόρευση σε επισκέψεις ακόμη και από συγγενείς στους παιδικούς σταθμούς Τσεχοσλοβακίας. Χρειάζονταν ακόμη και άδεια από υπουργείο για επίσκεψη (Μπότου, σελ.143, Λαγάνη & Μποντίλα, 2012). Τα πρώτα χρόνια η έκδοση αδείας επίσκεψης ακολουθούσε δαιδαλώδη διαδικασία που σκόπευε στην διακοπή κάθε επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Στο ίδιο απέβλεπε και η αυστηρή λογοκρισία στα γράμματα που επιχειρούσαν μερικά παιδιά να στείλουν σε συγγενείς. Ακόμη και η αλληλογραφία παιδιών με άλλα παιδιά σε άλλους σταθμούς ελεγχόταν με πολλή αυστηρότητα (Μπότου, σελ.148, Λαγάνη & Μποντίλα, 2012). Εντούτοις ανησυχία εκφράστηκε ότι «η διαπαιδαγώγηση των Ελληνόπουλων βρισκόταν σε πλήρη απομόνωση από τον κόσμο των υπόλοιπων παιδιών στην Τσεχοσλοβακία. Αντίθετη όμως άποψη επέμενε πως η διαπαιδαγώγηση των Ελληνόπουλων θα πρέπει να εξακολουθήσει να έχει εμπιστευτικό χαρακτήρα» (Μπότου, σελ.160, Λαγάνη & Μποντίλα,2012).

Κάποτε η μεταγωγή παιδιών από μια χώρα σε άλλη αποτέλεσε καινούργια τραυματική εμπειρία όπως συνέβη με την μεταγωγή εννιάκοσίων περίπου παιδιών από το Μπουργκάς της Βουλγαρίας με αμαξοστοιχία στη Δρέσδη σε ταξίδι που κράτησε 8 ή 10 ημέρες το 1950. Τα παιδιά αυτά έχοντας μείνει δυο χρόνια στη Βουλγαρία όπου είχαν σχετικώς ξέγνοιαστο βίο, κοντά στην Ελλάδα και τα χωριά τους στην περιοχή Έβρου, στέλνονται, όπως νόμισαν τα ίδια σε τόπο μαρτυρίου, τη Γερμανία για την οποία είχαν την εικόνα της χώρας αυτής του πολέμου. Τα παιδιά αγνοούσαν ότι ο πόλεμος είχε τελειώσει. Στο τρένο επικράτησε πανικός και κλάματα όταν τους είπαν ότι τα πηγαίνουν στη Γερμανία. Στη Δρέσδη όμως τα περίμεναν με μουσικές και λουλούδια.

Στη κοινότητα Radebeul κοντά στη Δρέσδη, όπως παρατηρεί ο Γερμανός ιστορικός Stefan Troebst (Λαγάνη & Μποντίλα 2012) οι συνθήκες αγωγής και κομμουνιστικής διαπαιδαγώγησης και πειθαρχίας ήταν ιδιαίτερα αυστηρές και περιλάμβαναν ακόμη και στρατιωτική εκπαίδευση για την επικείμενη απελευθέρωση της Ελλάδας. Στο περιβάλλον αυτό καταγράφηκαν και έντονες αντιδράσεις «απειθαρχίας» ανάμεσα στους εκπαιδευόμενους και φυγές.

Με το πέρασμα των χρόνων, οι έφηβοι πλέον, έχοντας ήδη μάθει τη γλώσσα της χώρας φιλοξενίας, κατευθύνονταν σε σχολές μαθητείας επαγγελματιών χωρίς δική τους επιλογή και τοποθετούνταν σε βιομηχανικές δουλειές ανάλογα με τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα άρχιζαν να ζουν αυτόνομα στην κοινότητα και προοδευτικά με την πάροδο των χρόνων το σύστημα των 'παιδικών σταθμών' καταργήθηκε. Στο μεταξύ και το πολιτικό περιβάλλον άλλαξε και οι νέοι ανεξαρτητοποιήθηκαν ξεφεύγοντας από την επιρροή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Υπολογίζεται ότι 10% των παιδιών έφτασαν και σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα με καλές δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης στις χώρες εγκατάστασης.

Ψυχολογικά υπολείμματα

Μετατραυματικό σύνδρομο στρες

Όπως αναφέρθηκε, από διάσπαρτες παρατηρήσεις υπευθύνων που φρόντισαν τα παιδιά κατά την άφιξη τους στους παιδικούς σταθμούς των χωρών του Σοβιετικού μπλοκ, υπάρχουν ενδείξεις για σοβαρό μετατραυματικό σύνδρομο στρες στην πλειονότητα των παιδιών. Εικάζεται ότι οι κλινικές εκδηλώσεις που παρουσίαζαν τα παιδιά σχετιζόνταν με τις εμπειρίες του πολέμου, τα δεινά της οικογένειας, τον αποχωρισμό από τα κύρια πρόσωπα συναισθηματικών δεσμών και την ταλαιπωρία από το ταξίδι στο άγνωστο. Όλες αυτές οι εμπειρίες ιδωμένες εκ των υστέρων αποτελούν ένα μπαράζ που θα λύγιζε κάθε μικρό παιδί. Σύμφωνα με κάποιες παρατηρήσεις οι εμφανείς εκδηλώσεις του μετατραυματικού συνδρόμου στρες, όπως αναφέρθηκε, υποχώρησαν στη διάρκεια μερικών ετών χωρίς ειδικευμένη φροντίδα. Οι μακροχρόνιες συνέπειες του μετατραυματικού συνδρόμου στρες δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθούν με τις πληροφορίες που υπάρχουν σήμερα.

Ιδρυματική διαβίωση

Μελέτη δεν υπάρχει για τα παιδιά των παιδικών σταθμών ανάλογη με αυτήν της παιδοψυχιάτρου Νταλιάνη-Καραμπατζάκη- για ενήλικες που υπήρξαν παιδιά γυναικών κρατουμένων στις φυλακές Αβέρωφ την ίδια περίοδο του εμφυλίου. Τα περισσότερα από τα παιδιά αυτά γεννήθηκαν στις φυλακές όπου πέρασαν τα πρώτα χρόνια τους και μετά αποχωρήθηκαν από τις μητέρες τους. Στον ενήλικο βίο τους δεν παρουσίασαν ειδική ψυχοπαθολογία έχοντας δείξει καλή ψυχολογική ανθεκτικότητα όπως παρατηρεί ο Τσιάντης που μελέτησε την έκθεση της Νταλιάνη-Καραμπατζάκη.

Μαρτυρίες για διαταραχές που σχετίζονται με την ιδρυματική διαβίωση στους παιδικούς σταθμούς των χωρών του Σοβιετικού μπλοκ που θα ήταν δυνατόν να χαρακτηριστούν σύμφωνα με το DSM IV ή το ICD-10 δεν έχουν καταγραφεί. Επιπλέον αν και μεγάλωσαν χωρίς τις οικογένειες τους πολλά παιδιά φέρονται να προσαρμόστηκαν δημιουργικά στις χώρες φιλοξενίας όπου μεγάλωσαν και ρίζωσαν. Μερικοί ως νέοι ενήλικες επέστρεψαν στην Ελλάδα όπου αντιμετώπισαν μεγάλες δυσκολίες προσαρμογής και άλλοι φέρονται να έχουν μεταναστεύσει σε δυτικές χώρες.

Χωρίς να είναι δυνατόν να τεκμηριωθούν με εγκυρότητα, ορισμένες παρατηρήσεις μπορεί να γίνουν για κάποιες ιδιαιτερότητες σε εκδηλώσεις στο βίο των ατόμων αυτών ως ενηλίκων πλέον. Θα τις ονομάζαμε επώδυνες προσαρμογές:

- Κάποιοι αναφέρθηκαν με θλίψη για την απώλεια της παιδικής και εφηβικής τους ηλικίας που διατυπώθηκε ως : «Ποιος μου δένει πίσω την παιδική και εφηβική μου ηλικία;» Δηλαδή καταγράφονται ως χαμένα τα χρόνια του βίου της ομηρίας, απομόνωσης και ανατροφής στους ολοπαγείς παιδικούς σταθμούς.

- Αποξένωση από τους γονείς και ψυχρότητα που έγινε φανερό κατά την επανένωση. Τα παιδιά έμειναν ψυχρά και ξένα στους γονείς όταν τους συνάντησαν χρόνια μετά

τον αποχωρισμό. Το ίδιο ανελαστικοί εμφανίστηκαν και οι γονείς θέλοντας να εφαρμόσουν μεθόδους αγωγής τελείως ασύμβατους με αυτούς που είχαν γνωρίσει τα παιδιά τους από τότε που έφυγαν από κοντά τους. Δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτε για τα παιδιά που συνάντησαν τους γονείς τους στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και εγκαταστάθηκαν οριστικά εκεί.

- Αποξένωση και αποστροφή προς το περιβάλλον του χωριού που είχαν αφήσει πριν χρόνια – Η επιστροφή μερικών νέων στο ελληνικό περιβάλλον τέλη του 1950 αρχές του 1960 ήταν εμπειρία ισοδύναμη με το σοκ του πρώτου αποχωρισμού και της φυγάδευσης από την Ελλάδα. Ειπώθηκε «Γυρίσαμε άγγελοι και βρεθήκαμε σε κόλαση». Μήπως επρόκειτο για αφελή παιδιά, ως συνέπεια του ιδρυματικού βίου που βίωσαν στους παιδικούς σταθμούς, που αντιλήφθηκαν σαν κόλαση την περίπλοκη ελληνική κοινωνία; Η αδυναμία προσαρμογής πάντως υπήρξε μαζική ανάμεσα σε αυτούς που επέστρεψαν τότε. Οι νέοι αυτοί αναζήτησαν επιστροφής στη χώρα του Σοβιετικού μπλοκ όπου είχαν ζήσει αλλά οι ελληνικές αρχές δεν το επέτρεψαν. Φυγή τότε ακολούθησε και μετανάστευση σε δυτική Ευρώπη, Αυστραλία, Καναδά.

- Ανεκπλήρωτη έμεινε η προσπάθεια των παιδιών σλαβομακεδονικής καταγωγής για επιστροφή στα χωριά καταγωγής των στη Δυτική Μακεδονία. Τα άτομα αυτά μετακινήθηκαν στο κράτος των Σκοπίων όπου έζησαν με τους γονείς τους ή μετανάστευσαν σε δυτικές χώρες κυρίως Καναδά και Αυστραλία και δημιούργησαν ένα δίκτυο σε διεθνή έκταση, για την διεκδίκηση του δικαιώματος επιστροφής στο χώρο της «Μακεδονίας του Αιγαίου».

- Κάποιοι βιώνουν με εξαιρετικό άγχος τη πιθανότητα το δικό τους παιδί να βρεθεί για οποιοδήποτε λόγο χωρίς τη φροντίδα της μητέρας του. Μια μητέρα, άλλοτε παιδί παιδικών σταθμών, δήλωσε ότι είναι ακόμη και ο θάνατος προτιμότερος για το παιδί της παρά να μείνει χωρίς τη μητέρα του ώστε να μην έχει τις εμπειρίες που η ίδια είχε ως παιδί όμηρος.

- Κάποιοι συνταξιούχοι πλέον, παιδιά της εποχής εκείνης, επιστρέφουν τώρα που είναι ελεύθερη η επικοινωνία με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης για να πεθάνουν, όπως δηλώνουν, στη Ελλάδα.

- Άλλοι φέρνουν μαζί τους ένα μικρό παιδί, εγγόνι ή ανίψι, να μεγαλώσει στην Ελλάδα ζώντας προφανώς τη δική τους φαντασίωση ότι οι ίδιοι μεγαλώνουν ξανά ελεύθεροι, στην Ελλάδα αυτή τη φορά.

Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη δεν είναι επαρκής στην εκτίμηση του αποτελέσματος στην ψυχική υγεία από τη δέσμευση και υποχρεωτική διαπαιδαγώγηση χιλιάδων παιδιών από τη Βόρεια Ελλάδα στις χώρες του άλλοτε Σοβιετικού μπλοκ. Μια μελέτη ανάλογη με αυτή της Καραμπατζάκη – Δαλιάνη για τα θύματα αυτού του τεράστιου σε κλίμακα ψυχοκοινωνικού πειράματος θα μπορούσε να προσφέρει ακριβέστερη εικόνα του δράματος των παιδιών αυτών. Από τους ίδιους τους οργανωτές της ενέργειας δεν γνωρίζουμε τους πολιτικούς στόχους του προγράμματος για τα παιδιά ομήρους. Μια εκ των υστέρων ερμηνεία, που ήταν και της εποχής εκείνης, υπήρξε ότι τα παιδιά σώθηκαν από τη φρίκη του εμφυλίου και

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 50, 77-81, 2013

τις «παιδοπόλεις της Φρειδερίκης». Μια επιπλέον ερμηνεία σήμερα είναι ότι πολλά παιδιά έβγαλαν τεχνικές σχολές ή απέκτησαν πανεπιστημιακά διπλώματα. Εικάζεται ότι τις κατακτήσεις αυτές δεν θα τις είχαν φτάσει αν έμεναν στα «χέρια του μοναρχοφασιστικού καθεστώτος της Αθήνας». Η ερμηνεία

της επιχείρησης ομηρίας χιλιάδων παιδιών της Ελλάδας από τους οργανωτές της είναι ανεπαρκής. Είναι προφανές ότι το γιγαντιαίο αυτό εγχείρημα με τον βίο των παιδιών αλλού στόχευε και αλλού κατέληξε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΑτζακάς Γ. Θολός Βυθός. Εκδόσεις Αγρα, Αθήνα, 2010
2. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol 1. Attachment. Hogarth Press, London.
3. Danforth LM, Van Beschoten R. Children of the Greek Civil War. Refugees and the Politics of Memory. The University of Chicago Press, 2012
4. Γκριτζώνας Κ. Τα Παιδιά του Εμφυλίου Πολέμου. Φιλίστωρ, Αθήνα 1998
5. Goffman E. Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. Doubleday, New York, 1961
6. Λαγάνη Ε., Μποντίλα Μ. (επιμ.) «Παιδομάζωμα» ή «Παιδοσώσιμο»; Παιδιά του Εμφυλίου στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012
7. Μητσόπουλος Α. Μείναμε Έλληνες. Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1979
8. Μποντίλα Μ. «Πολύχρονος να ζεις μεγάλε Στάλιν». Μεταίχιμιο, Αθήνα, 2004.
9. Νταλιάνη-Καραμπατζάκη Μ. Παιδιά στη Δίνη του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949, Σημερινοί Ενήλικες. Μουσείο Μπενάκη, ΕΨΥΠΕ, Εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα 2009.
10. Rutter M. Maternal Deprivation Reassessed, New edition, Penguin Press.
11. Τσιντζιλώνης Χ. (επιμ) Τα Παιδιά του Εμφυλίου και της Πολιτικής Προσφυγιάς. Αθήνα 2011, Εκδ. ΠΕΑΕΑ -ΔΕ .

Σε ολοκληρωτικά καθεστώτα στην εποχή μας υπήρξαν και άλλα παραδείγματα ανατροφής παιδιών σε ολοπαγή ιδρύματα.

α) Στη Γερμανία στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου φιλοξενήθηκαν σε σπίτια του παιδιού διάσπαρτα σε αγροτικές περιοχές της Γερμανίας (*Kinderlandverschickung*) πέντε εκατομμύρια παιδιά (6 to 15 Yrs) για προστασία από τους βομβαρδισμούς. Εκεί παράλληλα με την προστασία τα παιδιά υποβάλλονταν και σε εντατική ναζιστική αγωγή.

Werner EE. *Through the Eyes of the Innocents: Children Witness World War II*. Westview Press, Boulder, Colorado, 2000. Σελ. 48.

β) Στη Ρουμανία μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος αποκαλύφθηκε ένα εκτεταμένο σύστημα κρατικών ορφανοτροφείων όπου μητέρες απέθεταν τα παιδιά τους. Όταν άνοιξαν τα ορφανοτροφεία αυτά τα παιδιά στην πλειονότητα τους παρουσίαζαν σύνδρομα ψυχοκοινωνικής υστέρησης σαν συνέπεια της ιδρυματικής διαβίωσης. Μερικά από αυτά παρουσίασαν σοβαρά ελλείμματα της ανάπτυξης που έμοιαζαν με αυτισμό. Δεν γνωρίζουμε τη φιλοσοφία του καθεστώτος που οδήγησε στη δημιουργία των ολοπαγών αυτών ιδρυμάτων. Πολλά από τα παιδιά αυτά υιοθετήθηκαν σε δυτικές χώρες όπου τους προσφέρθηκε αγωγή για ανάπτυξη των ψυχοκοινωνικών τους ικανοτήτων. Rutter M, Andresen-Wood I, Beckett C, Bredenkamp D, Castle J, Grootthues C et al. *Quasi-autistic patterns following severe early global privation. English and Romanian adoptees (ERA) Study Team. Journal of Child Psychology and Psychiatry* 40, 537-549, 1999.